

УДК 371.334

Дика Н.М. - кандидат педагогічних наук; доцент кафедри теорії та методики навчання української мови КМПУ ім. Б.Д. Грінченка

Урок-діалог у системі інтерактивного навчання

У сучасній системі освіти відбувається гуманізація навчання, шкільного життя. Як альтернативу авторитарному стилю педагогічного керівництва кращі вчителі сприйняли ідеї педагогіки співробітництва, організації навчання на особистісно-гуманній основі спілкування з учнями. Сутність цих ідей полягає у створенні комунікативного забезпечення шляхом встановлення контакту з учнями, ведення з ними діалогу, дискусії на засадах інтерактивного навчання.

Урок повинен цікавити учня, бути орієнтованим на забезпечення його природних пізнавальних потреб, з одного боку, стимулювати нові пізнавальні інтереси, поглиблювати їх – з другого. Учень має на уроці реалізувати власний творчий потенціал – знання, здібності, вміння, відчувати себе в ситуації успіху, вірити у свою спроможність розв'язувати пізнавальні завдання. Дуже важливо для дітей відчувати на уроці зацікавленість учителя у спільній з ними діяльності (інтеракції). На уроці не лише повинен викладатися і закріплюватися новий матеріал, там має відбуватися ще щось дуже важливе для дитини: встановлюватися духовні зв'язки між нею і вчителем, відбуватися обмін думками, поглядами, поглиблюватися суто людські стосунки. Все це – внутрішній, невидимий бік уроку, на відміну від зовнішнього, очевидного, з його структурою, методами, засобами, формами навчання.

Вивчення досвіду роботи В.О. Сухомлинського-вчителя засвідчує, що його уроки були своєрідною формою духовного спілкування з дітьми, а не просто академічним часом, відведеним для викладу нового матеріалу та оцінки знань.[8;46]

Важливою передумовою проведення таких уроків є побудова їх на діалогічній взаємодії вчителя з учнями (інтерактивній основі). Діалог –

специфічна форма спілкування, коли людина сприймається як партнер із правом на власну позицію, на свій індивідуальний спосіб сприйняття світу. Діалог дає змогу самовираження кожному з партнерів спілкування.

Однак, ситуація «запитання - відповідь» (учитель запитує – учні відповідають) - це спрощене розуміння діалогу, яке не відтворює його сутності. Ми вважаємо діалогом професійну позицію вчителя стосовно учнів, засадовим для якої є намагання зробити дітей активними учасниками власного процесу навчання, залучити до спільної з педагогом діяльності в процесі пізнавального пошуку. Учителю може обрати монологічну форму викладу знань, але на уроці при цьому може створюватися ситуація діалогу: учні в процесі сприймання розповіді педагога стануть активними діячами, а не пасивними слухачами. Спільно з учителем вони будуть розмірковувати над проблемою, шукати правильної відповіді, емоційно відгукуватися на його слова. Це буде не зовнішній, а внутрішній діалог учнів з учителем, який зумів створити в класі ситуацію співроздумів і співпереживання. І буде добре, якщо цей діалог переросте зрештою в діалог учня із самим собою і він намагатиметься самостійно осмислити почуте від учителя.

Трапляється, проте, й інакше: урок проводять у формі бесіди, вчитель ставить запитання, учні відповідають, а ситуація діалогу при цьому не виникає. Відчувається, що кожний ніби виконує свою роль, а спільного пошуку немає. Партнери відчужені один від одного, їхня діяльність має формальний характер, як люди вони не цікаві одне одному. Учням не цікаво вчитися, бо педагог не сприймає їх як особистостей зі своїм світосприйманням, не зацікавлений у результатах навчання своїх вихованців.

Отже, діалог на уроці – це вияв своєрідної філософії професійної діяльності вчителя, його поглядів на характер шкільного навчання, позицію педагога і позицію учнів при цьому. Засадовою для такої філософії є віра у великі можливості гуманізації процесу навчання. Ці ідеї активно розроблялися і розробляються такими відомими педагогами, як Я. Корчак, В.О.

Сухомлинський, Ш.А. Амонашвілі, К. Роджерс. Узагальнимо головні тези, що орієнтують учителя на діалог з учнями:

1. Навчання – це специфічна форма спільної життєдіяльності вчителя і учнів, яка має будуватися на гуманістичних, особистісно орієнтованих засадах, які забезпечили б їм можливість встановлення добрих, суто людських взаємин розуміння одне одного, взаємоповаги. Така психологічна засада організації навчання створює передумови для конструктивного розв'язання дидактичних завдань: учні вчаться з більшим інтересом, знижується рівень їхньої тривожності стосовно вчителя, зростає їх упевненість у власних можливостях, задовольняються їхні потреби у спілкуванні та самовираженні.
2. Учитель і його учні мають виступати як рівноправні суб'єкти навчального процесу. Тобто йдеться про визнання рівності вчителя і учнів у їхній людській сутності. Рівноправність учня полягає у визнанні за ним права на активну роль у навчанні, на сприймання і реагування вчителя на нього як на особистість. Роль учителя – створити умови для активного навчання учнів, розвитку їхнього творчого потенціалу, наближення їхньої діяльності на уроці до самодіяльності.
3. Варто довіряти учневі, вірити в його здібності, у спроможність успішно навчатися.
4. Шкільне викладання має будуватися не як безпосередній однобчний вплив учителя на учнів (пряме транслявання знань), а як обмін учителя з учнями особистісним сенсом (за О.М. Леонтьєвим).
5. Навчання на уроках слід організовувати як спільну діяльність учителя з учнями. Позиція вчителя: «Я прийшов до вас, щоб разом із вами шукати відповіді на питання».

Потреба наголосити на важливості діалогу між учителем і учнями зумовлена необхідністю задовольняти потреби самих учнів, які постають у них

у процесі навчання. По-перше, дитина прагне бути індивідуальністю, виразити себе, утвердити в очах учителя і однокласників. Адже відомо, що мотив самоутвердження є домінантним взагалі в діяльності людини, а молодій людини – особливо. На жаль, у сучасній масовій школі ця потреба не задовольняється. Учень «вчиться», «поводиться», «виховується», а утверджує себе як індивідуальність, особистість поза школою і нерідко поза навчанням. Пасивна позиція учня на уроці, брак можливості висловити власну думку (вона просто нікого не цікавить) або страх перед учителем за неповідільну відповідь не активізує його пізнавальних інтересів, не викликає бажання вчитися. Діалог дає можливість кожному учневі бути активним на уроці, реалізувати свій творчий потенціал.

По-друге, це потреба учнів у довірчому спілкуванні з учителем. Як свідчать дослідження, учні бажать бачити у вчителів старшого наставника, мудру дорослу людину, яка збагатить їхнє уявлення про світ і про себе, допоможе подолати труднощі у навчанні, а не буде виступати в типовій ролі судді або контролера, який лише фіксує огріхи та помилки. Учні прагнуть щирої зацікавленості в їхніх знаннях, успіхах, доброзичливої допомоги. Вони не хочуть сприймати формального викладу матеріалу, коли вчителя навіть не цікавить, чи він зрозумілий учням, чи свідомо сприймається ними. Діалог дає змогу вчителю та його учням наблизитися одне до одного, робить, за певних умов, педагогічне спілкування особистісно орієнтованим.

По-третє, це потреба учнів відчувати себе рівноправними суб'єктами навчання. Вони добре розуміють різницю між власним статусом і статусом учителя і, як показує досвід, не зазіхають на статус учителя, визначаючи за ним право на організацію, контроль, оцінку їхньої пізнавальної діяльності. Але в них дуже розвинена потреба в тому, щоб учителі сприймали їх як рівноправних в особистісному плані партнерів по спільній діяльності на уроці. Школярів принижує вчительське менторство, намагання не вчити, а повчати, залежність від не завжди об'єктивних оцінок учителів. Діалог і ставить учнів у позицію рівноправних суб'єктів спілкування з учителем у процесі навчання.

Визначимо характеристики уроку, який будується на ґрунті діалогічної взаємодії вчителя з учнями [5;274]:

- рівність особистісних позицій учителя і учнів у процесі навчання; вчитель сприймає учня як особистість і реагує на нього як на особистість; особистісне включення вчителя і учнів у розв'язання дидактичних завдань уроку;
- наявність контакту, емоційно-інтелектуальної спільності між учителем та учнями; відчуття учнями у спілкуванні з учителем своєї психологічної захищеності; доброзичлива, творча атмосфера уроку;
- високий рівень мотивації навчання учнів, активність у пізнавальній діяльності, свідомий характер навчання;
- оптимальне співвідношення між свободою учня у виборі змісту, методів навчання і педагогічним керівництвом його діяльністю; збільшення числа елементів навчальної самодіяльності в роботі учнів;
- творче самопочуття вчителя і учнів під час роботи на уроці, відчуття ними задоволення від спільної праці; реалізація потреби учнів у персоналізації, у суспільному визнанні.

Роздуми і висновки щодо ідеї організації уроку як діалогу вчителя з учнями наведемо у формі порівняльної таблиці.[5;277]

№п\п	Елементи технології побудови уроку	Модель «урок-діалог»	Модель «урок-монолог»
1.	Мета уроку, її спрямування	Розвиток інтелектуального, творчого потенціалу учнів засобами вивчення наук. Збагачення учнів знаннями, розвиток умінь, навичок, формування ставлення до знань розглядаються як передумови їхнього особистісного розвитку і	Інформаційне насичення учнів, виклад готових знань і перевірка їх засвоєння відповідно до вимог шкільної програми. Орієнтація кінцевої мети навчання на оцінку знань, умінь і навичок учнів. Вивчення предмета сприймається лише як засіб підвищення

		<i>становлення.</i>	<i>освітнього рівня учнів.</i>
2.	<i>Завдання професійна позиція і</i>	<i>Створення умов для активного навчання учнів, реалізації ними власного творчого потенціалу, потреб особистісного розвитку. Особистісна позиція у спілкуванні з учнями. Орієнтація їх на співпрацю, довіра до учнів. Зосередженість на учнях, вияв щирої зацікавленості в їхньому зростанні.</i>	<i>Виклад учням навчальної інформації без залучення їх до активної самостійної діяльності; перевірка знань; контроль за дотриманням обов'язків і правил поведінки. Домінування функціонально-рольової позиції, перевага адміністративних методів впливу; дистанціювання від учнів у спілкуванні як демонстрація своєї влади над ними. Зосередженість на власних завданнях уроку.</i>
3.	<i>Головний механізм педагогічного керівництва навчанням</i>	<i>Орієнтація на контактну взаємодію з учнями, опертя на їхні інтереси, досвід, потреби. Рефлексивне керування пізнавальною діяльністю учнів, яке будується на відтворенні вчителем поведінки, стану, характеру діяльності учнів на уроці з наступним коригуванням навчального процесу на підставі врахування отриманої інформації.</i>	<i>Прямий вплив на учнів без урахування їхніх потреб і інтересів. Керування пізнавальною діяльністю учнів засобами примусу, дисциплінарного впливу, вимоги безумовного підкорення настановам учителя.</i>
4.	<i>Характер пізнавальної діяльності і позиція учня</i>	<i>Активна пізнавальна діяльність, готовність до самостійної роботи, вияву ініціативи, творчості. Можливість бути рівноправним суб'єктом навчання, впливати на характер власної пізнавальної діяльності, відчувати</i>	<i>Надання переваги репродуктивній діяльності учня, механічне, несвідоме засвоєння знань та їх виклад; брак ініціативи, творчості, власної думки учнів щодо матеріалу, що вивчається. Учень працює тільки під</i>

		<i>відповідальність перед собою за її результати. Особистісний характер пізнавальної діяльності, вияв свого ставлення до набутих знань, використання їх як інструменту розв'язання практичних завдань. Співпраця з учителем.</i>	<i>безпосереднім керівництвом учителя. Учень – об'єкт діяльності вчителя, споживач знань; безособистісне сприймання учнем навчальної інформації (відповідь переважно за підручником). Позиція пасивного споглядача або виконавця.</i>
5.	<i>Оцінка навчання</i>	<i>Формування оцінки рівня знань і вмінь учнів з урахуванням докладених ними зусиль, індивідуальних особливостей, рівня особистісного зростання. Мета оцінки – не тільки контроль, а й заохочення учнів до самопізнання, самооцінки, самонавчання.</i>	<i>Оцінка – формальний показник результату навчання учнів, не враховує реального рівня їхнього розвитку, не допомагає їм орієнтуватися в процесі навчання. Оцінка може бути формою персоналізації учня для вчителя; оцінка пізнавальної діяльності учня підмінюється оцінкою його особистості взагалі.</i>

У наведеній таблиці відтворено два різні педагогічні підходи щодо розуміння завдань шкільного уроку, позиції вчителя і учнів у навчанні. Варіант організації навчання у моделі урок-монолог більш традиційний і типовий для масової школи. На перший погляд, він технологічно простіший, не потребує від учителя майстерного володіння засобами педагогічної техніки, орієнтує його на здобуття результату, який можна одразу побачити і оцінити у конкретних балах – учень знає (або не знає), володіє вмінням (або не володіє).

Може здатися привабливою і позиція, що відводиться на уроці учневі – уважно слухати вчителя і відтворювати почуте. І знову: не потрібно вчителеві ламати голову над тим, як забезпечити високий рівень мотивації навчання учнів, розвиток їхнього мислення, уяви, емоційно-вольової сфери. Важливо тільки

вміти описати їх на уроці, встановити належну дисципліну в класі, домогтися старанності у виконанні домашніх завдань.

Урок-монолог взагалі нецікавий для учнів, під час його проведення постає багато проблем – з дисципліною, успішністю, стосунками з учителем. Цей факт пояснюється тим, що учень не відчуває себе суб'єктом навчально-пізнавальної діяльності, особистістю, яка прийшла до вчителя, щоб разом із ним долати своє незнання, природні чи набуті вади розвитку, зростати, дорослішати.

Досвід шкільних учителів засвідчує справедливість цього висновку. (див. список використаних джерел). Найкращі педагоги сучасної школи будують навчання на ґрунті діалогічної взаємодії з учнями, яка забезпечує їм активну позицію у навчальному діалозі з учителем, дає змогу відчути і виразити себе як особистість. Звичайно, технологія уроку-діалогу потребує від учителя високого рівня володіння розвиваючими методиками інтерактивного навчання, розвитку гуманістичної спрямованості його особистості, вміння сприймати, слухати, розуміти своїх учнів, прогнозувати їхній розвиток. Проте й педагогічна ефективність таких уроків справді значуща і очевидна. Ось деякі її показники [5;279]:

- Високий рівень мотивації навчання учнів. Їм цікаво вчитися; вони помічають, що вчителю також цікаво їх навчати. На уроці панує творча атмосфера пізнання, спільного пошуку. Урок – це час спільної праці, спільного життя вчителів і учнів.
- Взаєморозуміння між учителем і учнями. Довіра до вчителя як до фахівця – він сприймається як авторитетне джерело знань; повага до нього як до особистості. Вимоги вчителя справедливі, учні сприймають їх спокійно. Наявні контакт, взаємне бажання працювати разом.
- Високий рівень пізнавальної активності учнів. Їхня думка розкута, они не бояться помилитися під час дискусії, розв'язання нової задачі. Можливість творчо працювати стимулює активність дітей.

Вони бачать реальну зацікавленість учителя в їхніх відповідях, роздумах, висновках.

- Взаємна задоволеність учителя і учнів спільною працею на уроці: учні збагатилися новою цікавою інформацією, виявили власні здібності, здобули визнання в класі; вчитель отримав задоволення від співпраці з учнями, від того, що віддав їм частку свого інтелектуального, духовного надбання, переконався, що його робота дала позитивні результати.

Педагог має право на вільний вибір будь якої моделі організації уроку, але при цьому він повинен знати, що бере на себе і відповідальність за результати навчання. У ситуації «урок-монолог» процес навчання зводиться до виконання вчителем формальних функцій, при цьому ігнорується особистість учня як суб'єкта навчання. Він отримує знання, але вони формальні, як і стосунки з учителем, який не вплинув позитивно на формування особистості свого учня, не став для нього справжнім порадиником. Прогностичним результатом навчання для моделі «урок-діалог» є формування знань учнів як власної цінності, вмінь, духовного надбання, яке сприяє особистісному зростанню, входженню у непростий світ взаємин з оточенням.

Один з найголовніших секретів майстерності вчителя в організації конструктивного діалогу на інтерактивному уроці полягає в тому, що він уміє сформувати в учнів позицію активних суб'єктів навчання. На уроках таких вчителів учні активно працюють, самостійно розв'язують навчальні завдання, вільно розмірковують. У них немає страхів перед помилкою. Їм цікаво працювати на уроці. Вчитель непомітно коригує діяльність учнів, спрямовує її в бажане русло, а головне учні роблять самі. Він не «вкладає» їм у голови знання, не примушує їх бути слухняними, не залякує можливими «репресіями», а лише створює на уроці таку ситуацію, яка потребує від учнів самостійних дій, і вони, шукаючи відповіді на запитання, починають самі регулювати свою пізнавальну діяльність. Інструментарій діяльності вчителів при цьому багатий: використання різних пошукових завдань, евристичної бесіди, створення проблемних ситуацій

тощо. [9;35] Німецький педагог А. Дістервег зауважував, що розвиток і освіта нікому не можуть бути просто повідомлені, передані. Кожний, хто бажає їх отримати, повинен досягти цього «власною діяльністю, власними силами, власною напругою... Тому самодіяльність – засіб і водночас результат навчання.» [2;118]

Пропонуємо розробку інтерактивного уроку української мови в 7 класі (вчитель – Т.В. Костюченко). [3;99]

Тема: НЕ з дієсловами.

Мета: після цього уроку учні: знатимуть, як пишеться *не* з дієсловами; пояснюватимуть правопис *не* з дієсловами; правильно використовуватимуть дієслова з *не* в усному і писемному мовленні; користуватимуться різними посібниками для роботи; закріплять уміння визначати дієслова в текстах (прозових, віршованих), вміння самостійно працювати по групах; розвинуть пам'ять, мислення, діалогічне мовлення; краще знатимуть рідну мову.

Хід уроку

1. Перевірка домашнього завдання

2. Мозковий штурм

- Яка частина мови називається дієсловом?
- Що означає дієслово?
- На які питання відповідає дієслово?
- Яка синтаксична роль дієслова в реченні?
- Поставте в початковій формі дієслова: *знає, змагалися, перемагав, розкажуй, встиг би.*
- Які є дві форми дієслова?
- Поясніть значення фразеологізмів: *пасти очиа, продавати витрішки, підкласти свиню.*

3. Оголошення теми та очікуваних результатів уроку (цілепокладання)

На дошці заздалегідь записані слова: *неславити, нездужати, недобачати, недочувати, неволити, нехтувати, ненавидіти, не був, не просили, не робили. незчулися, непокоїтися, невгавати.*

- Вам треба буде шляхом дискусії та проголошення ідей вивести правило про те, як пишеться *не* з дієсловами.

4. Робота з підручником

5. Метод «Прес»

Використавши метод «Прес», довести, як пишеться *не* з дієсловами.

- *Я думаю...*
- *Тому що...*
- *Наприклад...*
- *На мою думку...*
- *Таким чином...*

6. Поділ на «акваріуми»

Кожен «акваріум» отримує картку із завданням, визначається доповідач, який висловлює думку всієї групи, запитує виконане завдання – « мікрофон»

А). Запишіть 6 прикладів написання *не* з дієсловами окремо, використовуючи застереження, написані класним керівником у вашому щоденнику.

Б). Списати, розкриваючи дужки.

Я (не) навиджу брехню у всякій одежі... (М. Рильський). Мине і молодість, як золотінь, лиш вічний труд ніколи (не) загине (Ю. Яновський). Я (не) люблю тебе, (не) навиджу, беркуте! (Максим Горький).

В). Дописати слова-синоніми з *не* або *недо* до поданих дієслів:

• <i>Турбуватись – непокоїтись;</i>	• <i>погано бачити –</i>
• <i>ганьбити – неславити;</i>	<i>недобачати;</i>
• <i>хворіти – нездужати;</i>	• <i>погано харчуватися –</i>
• <i>ігнорувати – нехтувати;</i>	<i>недоїдати.</i>

З двома утвореними дієсловами скласти речення.

7. Мікрофон

8. Діалог з використанням не з дієсловами

- Діалог матері і падчерки із казки С. Маршака «Дванадцять місяців»;
- Діалог учителя і королеви (з тієї ж казки);
- Наспівати куплет пісні, продекламувати уривок з вірша, де є *не* з дієсловами.

9. Повторення. Відмінювання іменників І відміни

10. Рефлексія

Відбувається оцінювання результатів уроку учнями, робота з картками самооцінки.

11. Домашнє завдання

Вивчити правило, у вірші «Березень» (зб. В. Гунька «Біла ніч») підкреслити *не* з дієсловами; із збірки прислів'їв виписати три прислів'я, в яких є *не* з дієсловами; повторити відмінювання іменників І відміни.

Список використаних джерел

1. Амонашвили Ш.А. Единство цели. – М., 1979.
2. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения. – М., 1956. – с.118.
3. Інтерактивне навчання на уроках української мови та літератури\ Упоряд. К.Ю. Голобородько, Н.П. Ткаченко. – Х.: Вид. Група «Основа», 2007 – 176 с. (Б-ка журн. «Вивчаємо українську мову та літературу»; Вип. 4 (41)).
4. Курганов С.Ю. Ребёнок и взрослый в учебном диалоге. – М., 1989.
5. Педагогічна майстерність: Підручник/ І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища шк., 1997. – 349с.
6. Рыбакова М.М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе. – М., 1991.
7. Рябцева С.Л. Диалог за партой. – М., 1989.

8. Сухомлинський В.О. Сто порад учителяві// Вибр. твори: В 5 т. – К., 1976.- Т.2.
9. Фурман А.В. Проблемні ситуації в навчанні. – К., 1991. – 191с.
- 10.Шевченко С.Д. Школьний урок: як навчити кожного. – М., 1991.

Анотація

В данній статтє речь идѣт об особенностях проведення урока-диалога в системѣ интерактивного обучения в процесѣ изучения українського яька.